

Från Runeberg till runor

Ett försök att bevara kännedomen om "gammalsvenska" i dagens Finland

Jari Eilola, Marko Lamberg & Seija Tiisala

"Gammalsvenska" för alla

Förmågan att förstå svenska språkets äldre former är absolut nödvändig för den som undersöker både Sveriges och Finlands äldre historia. Historielärarna och -forskarna vid finska högskolor har dock ofta fått erfara att långtifrån alla dagens studerande förstår äldre dokument med hjälp av de färdigheter som grundskolan och gymnasiet har försett dem med. På grund av det låga timantalet i skolan är studenternas språkkunskaper och grammatikkännedom avsevärt anspråkslösare än tidigare, vilket leder till att de har svårigheter med att tolka äldre texter, i all synnerhet otryckta texter skrivna med gamla handstilar. Problemet är naturligtvis större hos finskspråkiga studerande, men inte ens svenska som modersmål garanterar att studeranden förstår föråldrad syntax eller föråldrade ord, vilkas innebörd kan vara en annan i dagens svenska standardspråk och vilka ofta har skrivits med bokstäver som ser främmande ut. Detta gäller också studerande vid institutionerna i nordiska språk, där kurser i äldre svenska kan beredas relativt litet utrymme, och inom ramen för de få timmar som står till förfogande för kontaktundervisning kan studerandena inte ges möjlighet att under lärarens ledning fördjupa sig i äldre texter. Kurser i gamla handstilar ingår normalt inte i språkinstitutionernas kursutbud.

I syfte att göra det lättare för dagens finländska studerande att lära sig "gammalsvenska" håller arbetsgruppen som består av docent Jari Eilola (Institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet), docent Marko Lamberg (Institutionen för historia och etnologi, Jyväskylä universitet) och lektor emerita Seija Tiisala (Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet) på att bygga upp en tvåspråkig webbresurs som å ena sidan underlättar studerandenas självinläring och som å andra sidan också kan användas som läromaterial vid både distansundervisning och traditionell kontaktundervisning. Arbetsgruppen har beaktat förkunskaperna hos den målgrupp som den första versionen är avsedd för, och därför ges förklaringarna för det mesta på finska, men med

insprängda grammatiska termer på svenska. Webbresursen heter *Runebergistä riimuihin/Från Runeberg till runor* och dess hemsidor har adressen <http://www.jyu.fi/gammalsvenska>. Resursen är riktad till alla intresserade: studerande, lärare, forskare och släktforskare. Förutom historiker och släktforskare ingår också studerande, lärare och forskare verksamma inom filologiska, språkvetenskapliga och litteraturvetenskapliga ämnen i den primära målgruppen. Användning av webbresursen är gratis.

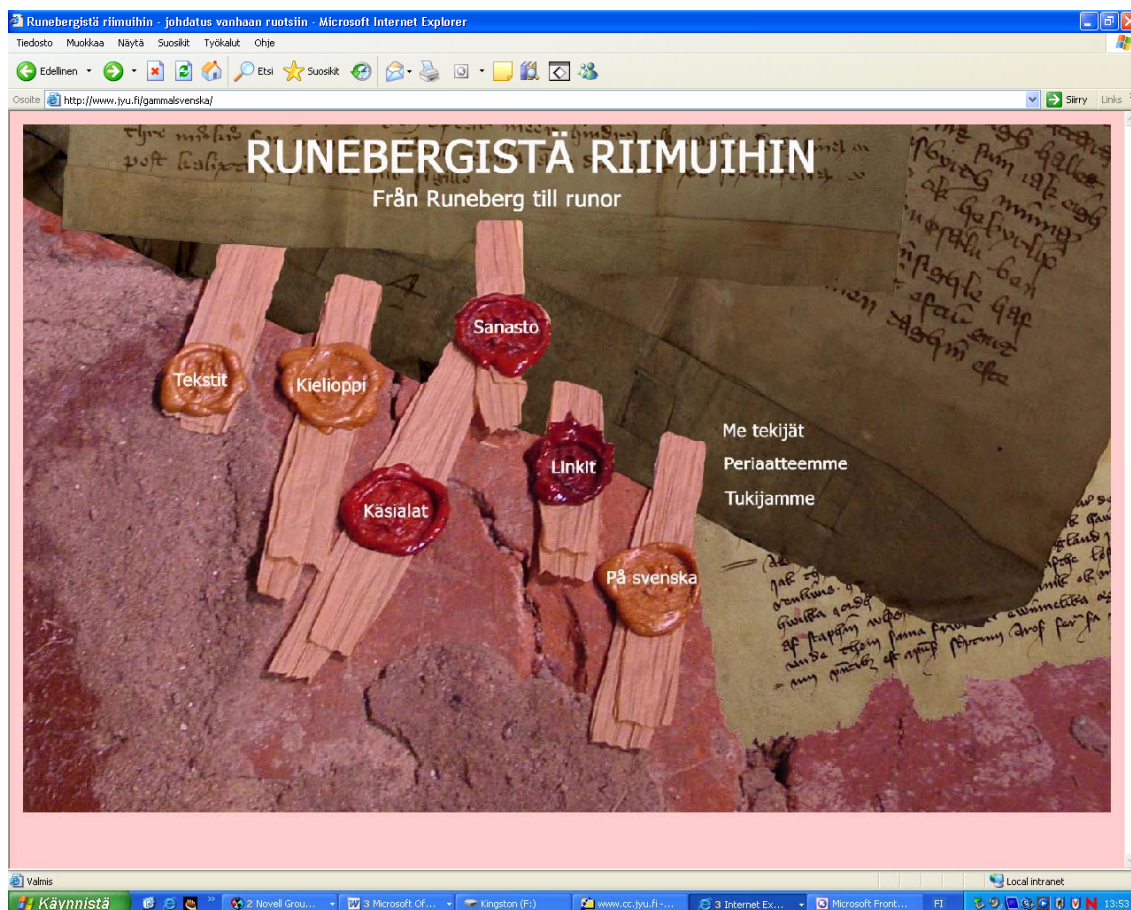

Bild 1. Virtualdesign på humanistiskt vis: webbresursens framsida.

Att webbresursen heter *Från Runeberg till runor* och inte tvärtom beror på att arbetsgruppen vill satsa på den "bakåtvända" inlärningsmetoden, där studeranden först får ta itu med relativt bekanta språkformer ("Runebergs och hans samtidas språkbruk") och sedan stegvis närmar sig svenskans mer arkaiska former, runstenarnas språk. En studerande med relativt anspråkslösa förhandskunskaper torde ha en större nytta av en sådan undervisningsmetod än om han eller hon omedelbart konfronteras med många hundra år gamla texter, i vilka klyftan mellan moderna och föräldrade språk- och skrivformer är allra störst. Texter som har valts för

webbresursen representerar olika genrer och källtyper; arbetsgruppen har lagt vikt vid att de valda texterna härrör från olika samhällsgrupper och från båda sidorna om Bottniska viken.

De äldre varianterna representerar en svenska med tre genus och fyra kasus, en relativt komplicerad verblära och en syntax som avviker från den i modern svenska, varför kursen vid sidan av en ordlista i anslutning till texterna också omfattar en relativt fyllig grammatikdel, eftersom betydelserna ofta är beroende av att formerna känns igen och analyseras rätt.

Webbresursen lämpar sig väl för självinläring, eftersom grammatik-, textförståelse- och transkriberingsövningarna är automatiserade. Följaktligen kan användaren själv bestämma inläringstakten och får också i lugn och ro bekanta sig med den tillgängliga bakgrundsinformationen och de rekommenderade webblänkarna.

Webbresursen fungerar samtidigt som elektroniskt läromaterial för en kommande språk- och texthistorisk kurs som också heter *Från Runeberg till runor*. Webbresursen är också gratis för alla som vill utnyttja den i icke-kommersiellt syfte, och detta gäller också lärare som i sin egen undervisning vill använda det material som är tillgängligt på webbresursens sidor. För tillfället är webbresursen ännu halvfärdig och informationen föreligger för det mesta på finska. En version på svenska är dock på kommande.

Webbresursen består alltså av tre huvuddelar:

- 1) paleografi, dvs. transkribering av tiotals texter skrivna med gamla handstilar
- 2) tiotals textförståelseövningar med hjälp av handskrivna och tryckta texter
- 3) grammatik, med huvudvikten lagd vid äldre svenska

Webbresursen kommer också att innehålla en omfattande bibliografi, en sökbar ordlista, där sällsynta eller främmande termer förklaras, och ett stort antal länkar till andra nyttiga webbresurser såsom elektroniska ordböcker.

I det följande presenteras webbresursens huvudavdelningar mer utförligt.

Paleografiska övningar

Merparten av de äldsta skriftliga källorna är handskrivna dokument, varför det är viktigt för en historiker (och likaså för en släktforskare och en filolog)

att kunna tyda gamla handstilar. Forskaren kan inte heller alltid lita på redan existerande källutgåvor och just därför är förmågan att vid behov kunna läsa källan i dess originalform nödvändig. Den paleografiska avdelningen vid webbresursen *Från Runeberg till runor* kommer att omfatta tiotals handstilsprov från medeltiden till sekelskiftet 1800/1900. Användarna erbjuds ett mångsidigt urval av gamla handstilar. Också innehållet har spelat en viss roll vid valet av handstilsprov, eftersom narrativa texter, där innehållet utgör en liten berättelse, sannolikt gör det lättare för studerande att hitta den röda tråden.

Syftet med de paleografiska övningarna är att erbjuda studerandena en möjlighet att öva och förbättra sina talanger självständigt och i egen takt. Tack vare det automatiserade kontrollsystemet får användaren veta, om han eller hon har tytt bokstäverna rätt eller inte.

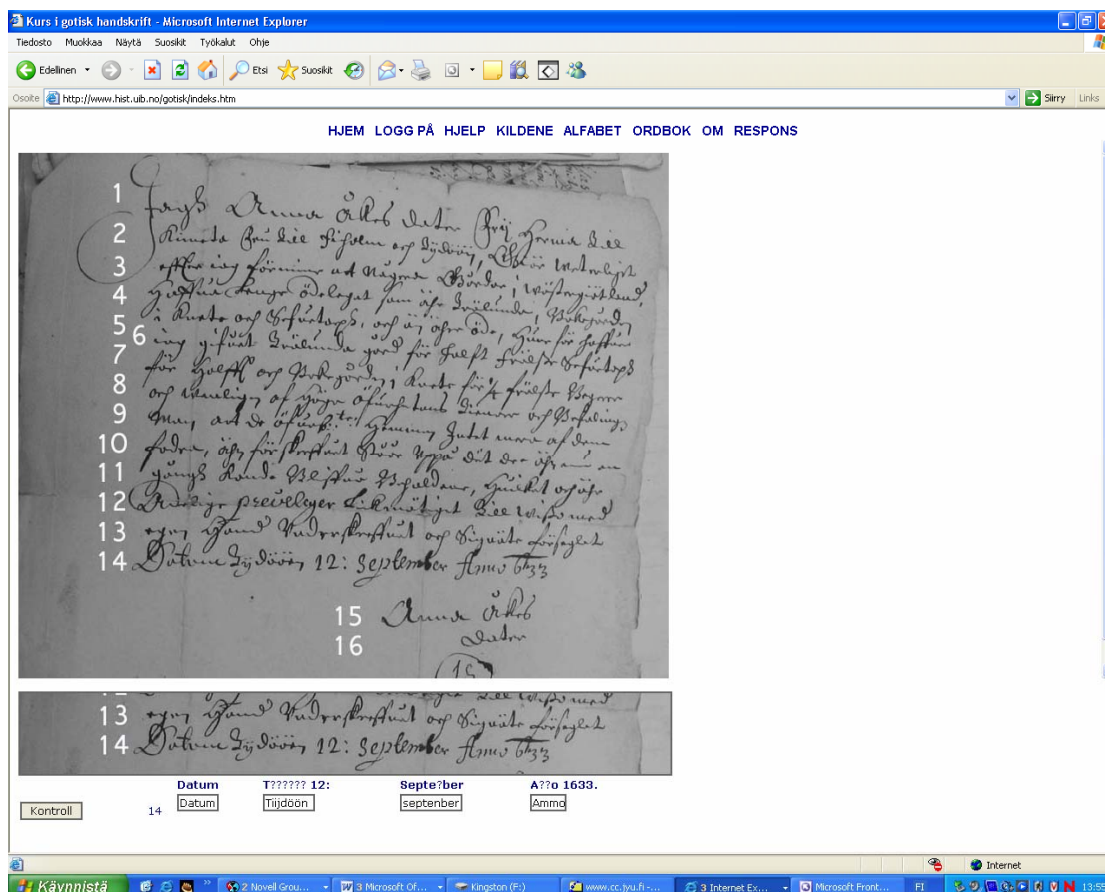

Bild 2. De paleografiska övningarna är konstruerade med en teknik som Historiska institutionen vid Bergens universitet välvilligt har ställt till arbetsgruppens förfogande.

Textförståelseövningar

Erfarenheten har visat att studerandena inte bara har problem med de gamla handstilarna utan att de också kan ha svårt att få grepp om själva innehållet och om vad källan överhuvudtaget är för en text. Därför är webbresursen försedd med ett relativt stort antal textförståelseövningar som till största delen bygger på tryckta texter och som studerandena kan gå igenom i egen takt. En del av övningarna bygger på skannade eller fotograferade bilder av originalhandlingar.

Övningarna är konstruerade med hjälp av Hot Potatoes -programmet, ett shareware utvecklat för bland annat pedagogiska flervalsövningar. Efter att ha valt vilket påstående som bäst motsvarar innehållet i texten får studeranden en automatisk bekräftelse på sitt svar (eller ett avslag därtill, om svaret har varit felaktigt). Därtill får studeranden automatiskt ett svar på om han valt rätt eller fel. Dessutom får studeranden veta det textställe där det rätta svaret går att finna.

Övningstexterna utgörs av ett relativt stort antal olika typer av skriftliga källor tillkomna under tiden mellan åren 1000 och 1900. Vid valet av texterna har det varit meningen att ge utrymme för både män och kvinnor samt olika samhällsgrupper i det förgångna. Beträffande den geografiska proveniensen har meningen varit att båda de forna riksdelarna, Sverige och Finland, vore ungefär lika starkt representerade i den valda textmassan. Bland texterna dominerar handlingarna tillkomna inom den medeltida och tidigmoderna förvaltnings- och rättsapparaten. Dessa texter är intressanta såväl språkligt som mikrohistoriskt, eftersom de kan användas vid kartläggandet av såväl det vardagliga språket som vardagslivets strukturer.

Alla övningstexter kommer att förse med kommentarer som belyser den analyserade textens tillkomsthistoria och klargör de språkvetenskapliga strukturerna på ett lättfattligt sätt. Varje textavsnitt efterföljs också av en ordlista, som är avsedd att underlätta studerandens förståelse av övningstexten, och dessutom ges i bibliografin upplysningar om olika källor, både elektroniska och tryckta, som kan användas vid tolkningen. Texterna från de yngre perioderna är oftast relativt lätta att förstå, men även i dem kan specialuttryck förekomma som behöver en förklaring eller en hänvisning till en viss artikel t ex i SAOB. SAOB är lättillgänglig i sin elektroniska form, men detta stämmer inte i fråga om nätversionen av Söderwalls *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*: den varierande ortografin under medeltiden kan göra det svårt att hitta det sökta ordet, eftersom varje

liten avvikelse från uppslagsordet i Söderwall resulterar i att inga sökresultat fås. Den tryckta versionen är något lättare att använda; ofta behövs dock goda kunskaper i fornsvenska, innan man kan komma på vilken form som valts till uppslagsord. Därför anser vi det viktigt att i våra fall ge tips om var det sökta ordet går att finna, och vid behov ger vi också finska motsvarigheter.

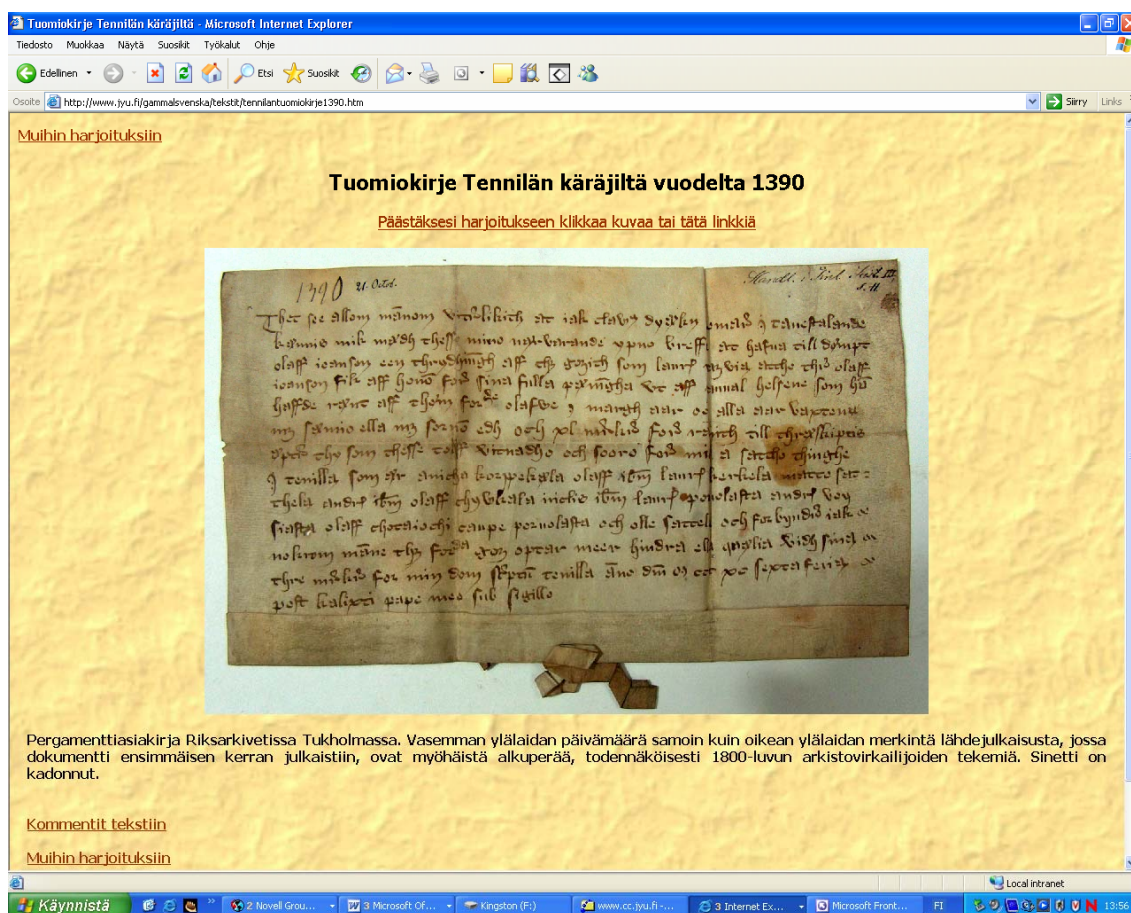

Bild 3. Fast de flesta textförståelseövningar bygger på tryckta texter, finns det också bilder av handskrivna dokument bland övningstexterna.

Grammatikdelen

Grammatikdelen är skriven på finska i den här versionen av kursen med tanke på målgruppen. I och med att timantalet i svenska under årens lopp har minskat radikalt i de finskspråkiga skolorna och mera vikt läggs vid muntlig färdighet och hörförståelse har kunskaperna i grammatik blivit anspråkslösare. Därför är det mer realistiskt att sammanställa en grammatik med relativt få specialtermer och på ett språk som är avnämarnas

modersmål, om vi vill nå de mål vi har satt oss. Avsikten är dock att, i den mån grammatiska termer används, vid sidan av den finska termen ge den svenska för att underlätta fortsatta studier i äldre svenska för dem som senare vill fördjupa sina kunskaper.

Grammatiken bygger på Wesséns språkhistoria i tre häften, några kortfattade moderna grammatikor i äldre svenska och på monografier och vetenskapliga artiklar inom språkhistoria, namnforskning och dialektologi samt på egna iakttagelser. En hel del nya forskningsrön inom språkhistoria har publicerats sedan språkhistoria igen började intressera nordiska forskare på 1980-talet, och eftersom de bygger på ett långt mer omfattande material än den äldre forskningen har de i vissa fall kunnat kullkasta gamla sanningar, vilket måste beaktas i vår grammatik. Samtidigt är det inget tvivel om att de gamla undersökningarna, utförda med hjälp av papper och penna och djup beläsenhet har ett bestående värde och inte kan förbigås. Men trots vår strävan att bygga på en solid vetenskaplig grund är det meningen att resultatet ska bli ett slags populariserad, lättfattlig grammatik.

The screenshot shows a web browser window with the address bar displaying 'http://www.jyu.fi/gammasvenska/kommentit/fmu5799/kommentit.htm'. The page content is as follows:

Muihin harjoituksiin

Kristina Magnusdotterin kirje vuodelta 1515 tai 1516

Hederwerdughin herre mester Powal, domprowest i Abo, syn keriste moderbroder oc elskeligiste fader, ødmykeliken sendis thette.

Aue Maria gracia plena. Myn dotterlige ødmyukt met wndzskyllige tienst nw oc altið sendt met Gudh. Werduge herre, myn elskelige keriste fader, vnfig iach iders kerlige scriffuile oc faderlige rod nw for nogre daga, huilke jach myket kerlige anamade met then del i mik sende, thet ider løne alzmectoghen Gudh met mykit annad got i mik offortiaent haffuen altiide bewist. Men i sama scriffuelse vnderstod jach mik wara illa beførðh oc besagd for iders faderlige werdighet, thet mik ekki kunde annars vtan illa behaga, thet ær at jach skulde sende ider faderlige werdighet spe ord, thet then alwollogh Gud kenne oc mik witne skal bæra ath jach ekki giort haffuer ey heller thenkt haffuer göra och ey heller göra ma i nogre motte; thy iders faderlighet ekki thet i nogra motta fortienth haffuer, vtan største tack, æra, heder oc wördo, och jæmwel vilde jach fførre vp bæra spe oc spot aff al werdens menniskior æn ider eth ord tiltala, thet ider skulde mistækkias, oc mykit mindre sænde met frøemende folk; alzwolloghen Gudh forlate then mith bood haffuer til iders faderlighet waridh i thet ærendet; och i for Gudz skuld oc hanss signade moder Marie mik forlate werdighins myn broth, thet mik offuersakt ær. Æn met Gudz hielp om sanninden ma nogan framgong haffua, tha ær jak ikke brwtzligen i the ærende. Och epter iders faderlige werdoghetz rod vil jach her epter mik vel taga til wara ath then jak giszer mith bod haffuer gongit i thette ærende, skal ikke i myne ærende haffua møde framdelis, hwaske til santh eller osanth, til huilkit mik Gudh oc sanctus Thomas ma hielpa etc. Jtem myn kerste fader, om thet i forwdrar at jach inte bod haffuer hafft til iders werdighet sidan myn kere moder her war, haffuer jach ther vdi ingen genstride haffth vtan myn eghen vanskilse mik thet fortaget haffuer och endels ath jac inted got kan met iders faderlighet fortiene eller forskeyle, heltz met swadane bod som nw nyliga haffuer gongit millan iders faderlighet oc mik, mik oc inted annad brister, vtan jach nw motte faa iders werdighetz wenskap och hyllest ighen, then jach formerker mig nw haffua vtan min brwth mysth. Nær jach hør och høner ider helbrud wara och wel gaa i handh haffuer iach non thet

Kirjoitusasu

Oikeinkirjoitus ei tähän aikaan vielä ollut vakiintunutta. Tässäkin tekstissä on esimerkkejä siitä, miten sama sana ja muoto voidaan kirjoittaa kahdella tai useammalla eri tavalla: *keriste/kerste, alwollogh/alzwolloghen, jach/iach/jak; mik/mig*

- y on usein *i* tai *j*-äänteen merkki: *myn, mysth; ødmyukt*

- pitkiä vokaaleja merkitään joskus kahdella vokaalilla: *bood/bod, altiide*

Adjektiivien taivutus

- (1) *hederwerdughin herre mester Powal*
- (2) *werduge herre*
- (3) *myn elskelige fader*
- (4) *alzmectoghen Gudh*
- (5) *ær jak ikke brwtzligen*
- (6) *ødmykeliken*
- (7) *nyliga*
- (8) *ødmjukelica*
- (9) *wyrdelige*

Bild 4. Också kommentarerna till övningstexterna innehåller grammatiska förklaringar.

Som innehållsproducenter i den virtuella världen

Projektet genomförs av en liten arbetsgrupp bestående av två historiker och en språkvetare. Uppbyggandet av webbresursen finansieras av historievetenskapernas nationella nätundervisningsprojekt och Jyväskylä virtualuniversitet; arbetsgruppen har också mottagit stöd från Svenska Kulturfonden för uppbyggandet av en version för svenskspråkiga användare. Författarna har fått tekniskt stöd främst från Jyväskylä virtualuniversitet. Somliga arkiv har förhållit sig mer positiva än andra till författarnas önskemål att införskaffa material för övningarna, och arbetsgruppen vill tacka i synnerhet Riksarkivet, Stockholms stadsarkiv och Jyväskylä landsarkiv för att de låtit projektet fotografera vissa relevanta dokument för webbresursens sidor.

Arbetsgruppen består av humanister med ingen nämnvärd tidigare erfarenhet av hur webbresurser skapas och underhålls. Det skulle ha varit till fördel för projektet, om medlemmarna skulle ha kunnat vara enbart innehållsproducenter. Nu har arbetsgruppen dock fått ansvara för merparten av det tekniska förverkligandet, eftersom samarbetet mellan arbetsgruppen och informationsteknologin inte fungerat på ett tillfredsställande sätt, vilket har försenat slutförandet av projektet. Det finns anledning att tro att andra humanistiska virtualprojekt står inför liknande resursproblem, och det vore ytterst viktigt med en förbättrad växelverkan mellan olika vetenskapsgrenar.

Trots problemen med tekniken och de bristande resurserna är den finskspråkiga versionen av webbresursen och -kursen förhoppningsvis färdiga i början av 2006 och den svenskspråkiga versionen i dess helhet senast mot slutet av år 2006. Det har varit glädjande att många potentiella användare redan har kontaktat oss och därmed tydligt visat att det finns en efterfrågan på en nätkurs i äldre svenska.

Jari Eilola
Docent
Institutionen för historia och
etnologi
Jyväskylä universitet, Finland
jari.eilola @ campus.jyu.fi

Marko Lamberg
Docent
Institutionen för historia och
etnologi
Jyväskylä universitet, Finland
marko.lamberg @
campus.jyu.fi

Seija Tiisala
Lektor
Institutionen för nordiska
språk och nordisk litteratur
Helsingfors universitet,
Finland
seija.tiisala @ helsinki.fi